

EDİRNE'DEKİ OSMANLI DÖNEMİ MEZARTAŞLARININ KORUNMALARI ÜZERİNE

Cebe ÖZER*

14. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, 1. Murad tarafından Osmanlı Topraklarına katılan Edirne¹, 1453 yılında İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'ne başkentlik etmiştir.

Fetihten sonra Edirne'de yoğun bir yapılaşma faaliyeti başlatılmış, cami, han, hamam, köprü ve şifahane gibi değişik amaçlı yapıların inşaatı ile şehir bir Türk Kenti görünümünü kazanmaya başlamış, cami hazineleri ile başlayan mezarlıkların oluşumu, şehrin değişik bölgelerindeki müstakil mezarlıklar ile bu bütünün tamamlayıcıları olmuştur.

19. yy. ortalarına kadar korunagelen bu bütünlükte, bu dönemden itibaren bozulmalar görülmeye başlamış, birçok yapı ile birlikte hazineler de tahrip edilmiştir². İçinde bulunduğumuz yüzyıl bu tahribatın daha da yoğunlaştığı bir dönem olarak sürerken, mezartaşlarının korunmalarına yönelik çabalar çok küçük boyutlarda kalmaktadır.

1991 yılı içerisinde, Edirne'de hâlâ ayakta kalabilmiş cami hazineleri ve müstakil mezarlıklar ile mezarlık olduğu bilinen fakat tamamıyla tah-

* Uzman, Ankara-Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

1. Edirne'nin Fethi tarihi konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak bkz H. İNALCIK, "Edirne'nin Fethi (1361) *EDİRNE EDİRNE'NİN 600. FETHİ YILDÖNÜMÜ ARMAĞAN KİTABI* , Ankara 1965, s. 137-159; N. ORMANCI, "Edirne'nin Fethi Tarihine Dair" *TÜRK SANATI TARİHİ ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİ I*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1963, s. 435-438; A. BURMOV, "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar" (Çev: H. EREN) *BELLETEN*, C. XIII, S. 49, Ankara 1949, s. 97-107.

2. Edirne'deki mezarlık ve mezartaşları tahribatın en büyüğünü 19. yy. sonlarında yaşamıştır. Edirne'yi işgal eden Ruslar, başta Tatarhaniler, Darüseyade ve Hacılarezanı gibi büyük mezarlıkları ortadan kaldırmışlar, buralarda yer alan mezartaşlarının bir bölümü emredilen yerlere taşınmış, bir bölümü de ev ve bahçe duvarları ile yapıların temellerinde kullanılmıştır. Bkz: R. M. MERİÇ, "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri hakkında", *TÜRK SANATI ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİ I*, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1963, s. 444.

rip olmuş alanlarda yaptığımız araştırmalar sonunda tahribatın boyutlarını öğrenme imkanını bulduk.

Tesbit edebildiğimiz bu yerleri üç gruba ayırmak yerinde olacaktır.

- 1- Mezarlık olduğu bilinen ancak tamamıyla tahrip olmuş alanlar,
- 2- Büyük bölümü tahrip olmuş hazine ve mezarlıklar,
- 3- Orijinalitesini korumuş olarak günümüze gelebilmiş hazine ve mezarlıklar.

1. grup içerisinde değerlendirebileceğimiz Ayşekadın Camii, Sitti Sultan Camii³, Hıdır Ağa Camii, Defterdar Mustafa Paşa Camii, Çakırağa Mescidi ve Mezit Bey (Yeşilce) Camii hazirelerinde çok yakın bir zamana kadar mezartaşları bulunmakta iken bugün tümünün hazireleri ortadan kaldırılmıştır. Yine bu grupta yer alan müstakil mezarlıklardan Uzunkaldırım Mezarlığı'nda ise 1942 yılından itibaren tahribat başlamış, bu tarihte Kirişhane Caddesi ile Tunca Nehri arasındaki Vilayet Aygır deposu'nun inşası sırasında bu mezarlıktan ve bazı hazirelerden getirilen mezartaşları da kullanılmıştır⁴. 1950 yılından sonra ise tamamıyla ortadan kaldırılarak yerine aynı adı taşıyan bir mahalle kurulmuştur. Bu mezarlıkta yer alan mezartaşların birazı müzeye kaldırılmış, büyük bölümünün ise akıbetleri bilinmemektedir⁵.

Edirne'nin kuzey-doğusunda yer alan, halk arasında Sarıtepe, bazı yayınlarda ise Tepe Mezarlığı⁶ olarak geçen mezarlık geçtiğimiz 20 yıl içerisinde tamamıyla tahrip edilmiş, mezartaşlarının yerini gecekondu almıştır.

2. grup içerisinde değerlendirebileceğimiz mezarlıklar arasında yer alan Nazırçeşme Mezarlığı; Edirne-İstanbul Yolu'nun sağ ve solunda yer almaktayken İstanbul'a gidiş yönünün sağında yer alan bölüm tamamıyla ortadan kaldırılmış, halen otopark olarak kullanılmaktadır. Yolun sol tara-

3. Fatih Sultan Mehmet'in eşi Sitti Hatun; Dulkadiroğlu Süleyman Bey'in kızıdır. 853 H. (M. 1449) tarihinde Fatih Sultan Mehmet ile Edirne'de evlenmişlerdir Bkz F.İ. AYANOĞLU, "Fatih Devri Ricali Mezartaşları..." *VAKIFLAR DERGİSİ*, C. IV, Ankara, 1958, s. 194.890 H. (M. 1485) yılında ölümünden sonra, 887 H. (M. 1482)'de yapımı biten ve kendi adını taşıyan caminin haziresine defnedilmiştir bkz O. ASLANAPA, EDİRNE'DE OSMANLI DÖVRÜ ABİDELERİ, İstanbul 1949, s. 108 109. Halen restorasyonu devam eden bu yapının (Aralık 1991) haziresinde hiç mezar taşı bulunmamaktadır. Sitti Hatun'un mezar taşı Edirne Etnoğrafya Müzesindedir. Sözü ettiğimiz diğer yapılar da restorasyon geçirmişler, muhtemelen bu dönemde de hazireleri ortadan kaldırılmıştır.

4. R.M. MERİÇ, a.g.m. s. 464.

5. Uzunkaldırım Mezarlığını tesbit çalışmalarında çevrede yaşayan ve 60 yaşın üzerindeki kişilerle yapmış olduğumuz görüşmelerde bu mezarlığın 1950 yılında ortadan kaldırıldığını öğrendik.

6. H.İ. DAĞLIOĞLU, "Edirne Mezarları", *TÜRK TARİH ARKEOLOJYA VE ETNOGRAFYA DERGİSİ*, İstanbul 1936, s. 164.

finda yer alan bölümde ise; Mimar Sinan'ın torunu Fatma Hatun'un lahdi ile birlikte Dr. Rifat OSMAN'ın mezarının baştaşı, örnekleri çok az görülen 2 yeniçeri mezar taşı ve değişik tarihli birçok lahid ve mezar taşı yer almaktadır. Burada yer alan lahidler ve mezar taşları arasında bizce en önemlileri: 981 H. (M. 1573) tarihli Fatma Hatun'un lahdi⁷ ile 1148 H. (M. 1735) tarihli Yeniçeri Mehmed ve 1206 H. (M. 1791) tarihli Yeniçeri Emin'e ait olanlarıdır⁸. Bu mezarlıkta yer alan bazı mezar taşları, Edirne Mezar taşlarının korunması için büyük çabalar göstermiş Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU tarafından 1930'larda Edirne müzesi'ne kaldırılmıştır⁹. Bu mezarlıkta üzerinde durulması gereken bir diğer tahribat da; bilgisiz kişiler tarafından yapılan onarımları döneminde olmuş, erken tarihli mezar taşları 18-19. yüzyıllardan kalma lahidlerin üzerlerine dikilmiş, yeniçeri mezar taşlarına da dayanacakları beton sandukalar eklenmiştir, yapılan bu yanlışlıkların şahide ve lahidlerin orijinalliklerini bozduğu gibi araştırmacıları yanıltıcı bir rol de üstlenmektedirler.

Selimiye Camii haziresinde yakın zamana kadar ayakta olan birçok şahideden günümüze sadece, kare baldaken türbe içerisinde Sultan II. Ahmet'in oğlu Küçük Selim'in¹⁰, Yüzbaşı Reşit Bey'in mermer lahdi, Cevad Seyid'in¹¹ mezar taşı ile Edirne eski belediye başkanlarından Dilaver Bey'in mezar taşları kalmıştır. Bu hazirenin güney-doğusunda bir biri üzerine istiflenmiş, pek çoğu kırık, değişik tip ve tarihli yüzlerce şahide bulunmaktadır.

Yine bu grup içerisinde inceleyebileceğimiz Darülhadis Camii haziresinde bulunan türbeler içerisinde II. Murad, II. Mustafa, III. Ahmed'in oğulları ve kızları medfundur¹². Bu lahidlerin bir kısmının baştaşları kırıl-

7. Fatma Hatun, Mimar Sinan'ın oğlu Ankara Mirlivası Mehmet Bey'in kızıdır. bkz.: İ. H. KONYALI, *MİMAR KOCA SİNAN*, İstanbul 1948, s. 151, 153.

8. C. ÖZER, "edirne'de Üsküflü Mezar taşı Örnekleri" 9. MİLLETLERARASI TÜRK SANATLARI KONGRESİ, İstanbul 23-27 Eylül 1991, *KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER* (Baskıda).

9. H.T. DAĞLIOĞLU, a.g.m. s. 171.

10. Bkz. N. SARAÇOĞLU, *TÜRK MEZARLARINA DAİR ARAŞTIRMA*, İstanbul, 1950, s. 33.

11. Cevad Seyid; Miralay ve Edirne Askeri Hastanesi Başhekimi iken Vefat etmiştir. Aynı zamanda ressam da olan Cevad Seyid, Edirne'de bulunduğu dönemde resim dersleri vermiş, Dr. Rifat Osman'da bu konuda kendisinden ders almıştır. Bkz: R. OSMAN, *EDİRNE SARAYI*, (Yayımlayan; S. ÜNVER), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. XII. Cevad Seyid, Türk Resmî'nin önde gelen isimlerinden Süleyman Seyid'in oğludur. Süleyman Seyid, oğlunun ölümünden kısa bir süre sonra acısına dayanamayıp vefat etmiştir. Bkz: N. İSLİMYELİ, *ASKER RESSAMLAR VE EKOLLER*, Ankara 1965, s. 42.

12. Darülhadis Camii haziresindeki iki türbede medfun kişiler; Çelebi Hüseyin b. Sultan Murad-ı Sâni, Orhan b. Murad-ı Sâni Rukiye binti Sultan Mustafa-ı Sâni, Hatice binti Sultan Mustafa-ı Sâni, Ahmet b. Sultan Mustafa-ı Sâni, Mehmet b. Sultan Ahmed-i Sâlis, Selim b. Sultan Ahmed-i Sâlis, Zeynep binti Sultan Ahmed-i Sâlis, Hafsa Sultan binti Sultan Murad-ı Sâni, Ümmii Gülsüm binti Sultan Mustafa-ı Sâni. Bkz: R.M.MERİÇ, a.g.m. s. 483.

miş, üzerlerine yakılan mumlar nedeniyle de kitabelerin bir bölümü okunamaz hale gelmiştir. Aynı hazirede yer alan bir başka lahid de eski Edirne Valilerinden Karaman Bey'e aittir¹³. Bunların dışında erken tarihli 2 şahide bulunmaktadır.

Aynı grup içerisine aldığımız bir diğer hazire de Sarıcapaşa Camii-ninkidir. Burada bulunan mezartaşları arasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile Budin Valisi Melek İbrahim Paşa'nın baştaşlarının¹⁴ yanısıra, Edirne Sarayı Kapıcıbaşı Mehmet Ağa ve yakınlarının lahidleri bulunmaktadır.

Bu yapının haziresi; muhtemelen Devlet Hastanesi'nin yapımında büyük çapta tahribata uğramıştır¹⁵.

17-18. yy. mezartaşlarının ağırlıkta olduğu Kadı Bedrettin Camii haziresinde az sayıda erken tarihli mezartaşı da bulunmaktadır.

Oldukça harap durumda olan Yahya Bey (Kirazlı) Camii'nin ihata duvarlarının büyük bir bölümü yıkık olduğundan burada da tahribat çok büyük olmuş, bu hazireden günümüze çok az örnek gelebilmiştir.

Selimiye Camii'nin güney-doğusunda yer alan Atik Ali Paşa Camii haziresinin mihrap yönünde bulunan mezartaşları günümüze kadar gelebilmişken, yakın geçmişte Kuzey ve kuzey-batı yönünde yer alan mezartaşları tamamıyla ortadan kaldırılmış ve buraları yeşil alan olarak düzenlenmiştir.

İkinci Beyazıt Külliyesi'nin doğu yönünde yer alan ve halk arasında Saraçhane Mezarlığı olarak adlandırılan mezarlık da oldukça kötü durumdadır. Bir bölümü ekime açılarak tahrip edilmiş, şahidelerin büyük bölümü kırılmış, bir kısmı toprağa gömülmüş, bir kısmı da yabancı otlar arasında kaybolmuştur.

Kirişhane Semtinde, Tunca Nehri'nin hemen kıyısındaki Kasımpaşa Camii haziresindeki şahidelerin tümü serpuşları kırılarak tahrip edilmiştir¹⁶.

13. *CUMHURİYETİN 50. YILINDA EDİRNE*, 1973 İli Yıllığı, İstanbul 1973, s. 253.

14. İbrahim Paşa, Viyana'nın zaptı için kurulan mecliste bu konuda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya karşı gelmiş, Viyana bozgunundan sonra Kara Mustafa Paşa tarafından idam ettirilmiş, başı Edirne'ye getirilerek buraya defnedilmiştir. Aynı bozgunundan sonra Kara Mustafa Paşa da IV Mehmed tarafından idam ettirilmiş, başı aynı cami haziresine İbrahim Paşa'nın yanına defnedilmiştir bkz: H.T. DAĞLIOĞLU, a.g.m. s. 178-180.

15. Hazirenin kuzey ve doğu yönlerinde orijinal ihata duvarları bulunmaktadır. Güney yönünde yer alan duvar ise doğu-batı istikametinde uzanmakta ve sonradan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu duvarın hemen arkasında hastanenin bahçesi yer almaktadır.

16. Caminin tamamlandığı 883 H. (M. 1479) da vefat eden Kasım Paşa bu yapının haziresine defnedilmiş bkz. O. ASLANAPA, a.g.e, s. 103., ancak mezarı tüm aramalarımıza rağmen bulunamamıştır. 1936'da sağlam olan Haseki Sancakları İskender Çavuş'un baştaşı da ne yazık ki tahrip edilmiştir.

3. grup içerisinde alabileceğimiz, diğerlerine oranla orijinalitesini günümüze kadar koruyabilen hazirelerden; Muradiye Camii'ninki Edirne'deki en yoğun mevlevî ve bektâşî mezartaşlarının bulunduğu haziredir. Bunların yanısıra 18-19. yüzyıldan günümüze gelmiş, taç kısmı natürmort süslemeli çok sayıda şahide burada yer almaktadır.

Edirne mezartaşlarında, insan elinin yaptığı tahribatın yanısıra doğanın da büyük tahribatı söskonusudur. Özellikle Tunca nehri kenarında yer alan yapıların hazirelerindeki mezartaşları üzerinde, oldukça yoğun bir yosun tabakası oluşmuş, bu da kitabelerde okumayı zorlaştırmaktadır. Bu tür tahribatın görüldüğü Gazimihal Camii haziresinde yer alan mezartaşlarının büyük bir bölümü yosunlardan görülmeyecek hale gelmiştir. Bu hazirede 6 yeniçeri mezartaşının yanısıra Haseki Sancaktarı Mezartaşı¹⁷ özellikle korunması gereken örneklerdir.

Gazimihal Köprüsünün güney-doğusunda yer atan Şah Melek Camii haziresi de doğal tahribatın dışında insan elinin tahribatından uzak kalmıştır. Bu hazirede Şah Melek Paşa'nın Lahdi ile yerinden çıkarılmış ve her an tahribata hedef olabilecek 1 yeniçeri mezartaşı ile 18-19. yüzyıl örnekleri yer almaktadır.

19-20. yüzyıl başlarına tarihlenen asker mezartaşlarının yoğunlukta olduğu Üç Şerefeli Camii Haziresi, askeri bölge içerisinde yer alması nedeniyle araştırma zorluklarına rağmen doğal koruma altındadırlar.

Sonuç:

Tesbitini yapabildiğimiz Edirne'deki müstakil mezarlıklar ile cami hazireleri koruma yönünden oldukça ihmal edilmiş görünmektedirler. Bu konuda acil ve etkin tedbirler alınmadığı takdirde çok yakın bir gelecekte herbiri yok olmaya mahkûmdurlar.

Ülkemizdeki kültür varlıklarını koruma görevini üstlenmiş olan Kültür Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bu tahribata müdahale etmeleri gerekmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yaptırılan cami ve mescitlerin hazirelerinin restorasyonunu yapan kişi ya da kuruluşlarca korunmalarını sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

Edirne Müzesi tarafından koruma altına alınan (!), Selimiye Camii haziresindeki daha envanterleri bile yapılmamış şahideler ile Müze envanterine girmiş fakat müzenin bahçesine adeta atılmış birçok şahidenin uygun şartlarda teşhir edilmesi gerekmektedir.

Şahmelek, Kadı Bedreddin ve Sarıcapaşa Camii hazirelerinde bulunan ve orijinal yerlerinden çıkarılmış, devrik ya da bir kenara atıvermiş

17. Kasım Paşa Camii haziresi ile birlikte bir örneği de burada bulunan Haseki Sancaktan Mezartaşı burada da tahrip edilmiştir. Taşın kırık serpuşu hemen yanı başındadır.

şahidelerin de yine Müze Müdürlüğü tarafından buralarda alınarak koruma altına alınması, Gazimihal ve Şahmelek Camileri hazireleri ile Saraçhane mezarlığında doğa tahribatı sonucu oldukça kötü durumda bulunan şahidelerin temizlettirilmesi kırık olanların onarılmaları, Edirnedeki tüm Osmanlı Mezartaşlarının Kültür Bakanlığı öncülüğünde kurulacak bir ekip tarafından envanterlenerek kronolojik tipolojilerinin yapılması, Selimiye Camiinin güneyinde yer alan belediye mülkü çamlık alanda kurulabilecek bir AÇIK HAVA MEZARTAŞLARI MÜZESİ'nde teşhir edilmesi korunmaları açısından önemli bir adım olacaktır.